

Araştırma Makalesi-Research Article

ETNO-SEKÜLER TASARIMDAN ETNO-DİNSEL TASAVVURA: MAHZUN MABEDDEN CAMİİ KEBİRE AYASOFYA'NIN DÖNÜŐÜMÜ

Yusuf Ziya BÖLÜKBAŐI*

ÖZ: Bu çalışmada, Türk sağını oluşturan milliyetçi, muhafazakâr ve İslamcı akımlarının ortak kimlik tasavvurundaki Ayasofya teması, tarihsel araştırma metodu çerçevesinde incelenmiştir. Ayasofya, erken Cumhuriyet döneminde resmi ideolojinin etno-seküler kimlik inşasına uygun bir şekilde 1934 yılında müzeye dönüştürüldü. Demokrat Parti iktidara geldikten sonra milliyetçi-mukaddesatçı yapılar, bu durumu eleştirmeye başladılar. Ancak Ayasofya salt bir eleştirinin ötesinde, Türk sağını oluşturan fikir akımlarının hepsinin ortak değer ve sembolü olarak bir "dava" haline dönüşmesi, dönemin mütefekkirlerinin yazıları sayesinde gerçekleşmiştir. Kimliksel açıdan buradaki temel vurgu, Ayasofya'nın Türklük ve Müslümanlığı simgeleyen ve Osmanlı tarihini yüceleştiren bir sembol olarak görülmüsedir. Ayasofya, Fatih ve Fetih temelinde işlenen ve Osmanlı mirasını ön plana çıkararak, bu şekliyle Türklük ve Müslümanlığı birleştiren bir ikon olarak tasvir edilmiştir. Bu kimlik paradigması, "öteki" kimlik anlayışlarını da biçimlendirmektedir. İçerideki ötekiler, Türk modernleşmesi ve onu temsil eden Kemalizm, yani laiklik ve Batılılaşma olarak ifade edilmektedir. Dışarıda Kıbrıs sorunu nedeniyle Yunanistan-Hristiyanlık bu şekilde görülmektedir. İstanbul'un Fethinin 500. Yılı kutlama törenlerinden başlayıp 12 Eylül rejimine kadar süren dönemde Ayasofya konusu bu şekilde

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, yzb@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4723-5977.

Geliş Tarihi-Received Date: 01.03.2021
Kabul Tarihi-Accepted Date: 01.04.2021

Türk sağı tarafından işlenmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın açılış konuşmasındaki vurguları, Türk sağının Soğuk Savaş dönemindeki söylemlerini devam ettirmesi bakımından bir süreklilik taşımaktadır. Sonuç olarak Ayasofya'nın, Türk sağının ortak bir sembolü olduğu ve günümüzde dönüşen resmi ideolojinin etno-dinsel kimlik tasavvuruna uygun bir şekilde camiye dönüştürüldüğü söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Ayasofya, Etno-Seküler Kimlik, Etno-Dinsel Kimlik, Türk Sağı, Cumhurbaşkanı Erdoğan.

FROM ETNO-SECULAR DESIGN TO ETNO-RELIGIOUS THOUGHT: THE TRANSFORMATION OF HAGIOSOPHIA FROM GLOOMY TEMPLE TO GREAT MOSQUE

ABSTRACT: In this study, the theme of Hagia Sophia in the concept of common identity of nationalist, conservative and Islamist movements that constitute the Turkish right-wing is examined within the framework of historical research method. Hagia Sophia was converted into a museum in 1934 following the ethno-secular identity construction of the official ideology in the early Republican period. After the Democratic Party came to power, nationalist-religious structures began to criticize this situation. However, Hagia Sophia, beyond mere criticism, turned into a "cause" as the common value and symbol of all the intellectual currents of the Turkish right-wing, thanks to the writings of the thinkers of the period. In terms of the identity approach, the main emphasis here is to see Hagia Sophia as a symbol that symbolizes Turkishness and Islam and glorifies Ottoman history. Hagia Sophia is depicted as an icon-based on the Conqueror and Conquest, highlighting the Ottoman legacy and thus combining Turkishness with Islam. This identity paradigm also shapes the "other" understanding of identity. The others inside are expressed as Turkish modernization and the Kemalism that represents it, namely secularism and Westernization. In the outside, Greece-Christianity is seen in this way due to the Cyprus problem. In the period starting from the celebration ceremonies of the 500th anniversary of the conquest of Istanbul and continuing until the September 12 regime, the subject of Hagia Sophia was handled in this way by the Turkish right. The emphasis of President Erdogan in his opening speech has continuity in terms of continuing the discourse of the Turkish right-wing during the Cold War period. As a result, it can be said that Hagia

Sophia is a common symbol of the Turkish right-wing and the official ideology that has been transformed today has been transformed into a mosque following the ethnoreligious identity imagination.

Keywords: Hagia Sophia, Ethno-Secular Identity, Ethno-Religious Identity, Turkish Right-Wing, President Erdogan.

GİRİŞ

24 Temmuz 2020 tarihinde 86 yıllık müze statüsü sona eren Ayasofya, Cuma namazına müteakip yeniden ibadete açıldı. Bu olay, her ne kadar Covid-19 salgını devam ediyor olsa da, devlet ricalinin de katılımı ve teşvikiyle yüz binlerce kişi tarafından coşkuyla kutlandı. Bu kutlamalara yurdun dört bir tarafından ve Avrupa'da yaşayan gurbetçilerden katılım gerçekleştiği görüldü. Ayasofya'nın yeniden ibadete açıldığı gün yapılan sokak röportajlarından birinde -CNNTÜRK kanalında yayınlanmıştı- uzatılan mikrofona vatandaş şöyle bir açıklama yaptı: "Türklüğümüzle, milliyetçiliğimizle, İslamcılığımızla gurur duyuyoruz." İşte bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağlayan söylem bu oldu. Daha doğrusu bu söylemin işaret ettiği kimlik paradigması. Nitekim Ayasofya'nın müzeye dönüştürüldüğü tarih ile yeniden cami olarak ibadete açıldığı tarih ve bunları yapan iktidarlar mukayese edilecek olursa, kimliksel bağlamda yaşanan çatışma ve dönüşüm daha rahat anlaşılabilir olacaktır. Böylece mevcut çalışmada şu sorunun cevabı aranacaktır: "Ayasofya'nın bir sembol olarak Türk siyasal biyografisindeki kimliksel dönüşümle ilişkisi nedir?" Bu sorunun cevabını verebilmek için, mevcut çalışmanın kavramsal, teorik ve metodolojik çerçevesini belirtmek gerekir.

Ayasofya'nın kimliksel bir sembol/mekân olarak tasavvur edilmesine yönelik tek tek ideolojilerin bu konuya yaklaşımından ziyade bir bütün olarak sağ siyasetin yani Türk sağının epistemolojik yapısı üzerinde durmak elzemdir. Bu konuda Tanıl Bora'nın "Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakârlık ve İslamcılık" eserinden yararlanmayı uygun buluyorum. Bora'ya (2014: 7-9) göre Türk sağını oluşturan milliyetçilik, muhafazakârlık ve İslamcılık, bir bütünün parçaları, bir organizmayı oluşturan organlar hüviye-

tindedir. Aslında bu akımların oluşturduğu bütün maddenin kendisidir, akımlar ise maddenin halleridir. Milliyetçilik, Türk sağının dilbilgisini oluşturması hasebiyle maddenin katı halidir. İslamcılık ise imge, değer ve ritüelleri oluşturması sebebiyle maddenin sıvı halidir. Muhafazakârlık diğer iki ideolojiden farklı olarak bir üslup ve duruş biçimi olması, maddenin gaz hali olarak görünmesini beraberinde getirir. Yani burada Bora madde metaforuyla bu üç ideolojiyi, tek bir düşünce yapısını oluşturduklarını işaret ederek açıklamaktadır. Aslında genel olarak Bora'nın bu yaklaşımının kendi içinde sorunlu olduğunu düşünüyorum, en azından milliyetçilik gibi temel referansı ulus olan bir düşünce akımıyla, İslamcılık gibi temel amacı ümmet topluluğu kurmak olan ve bu bakımdan ulus düşüncesine karşıt bir düşüncenin aynı organizmanın parçaları olabilme ihtimalini zayıf görüyorum. Yine de Türkiye özelinde, hatta belli olay ve olgular noktasında, bu ideolojilerin bir araya gelebileceği gözlemlenmektedir. Buna verilebilecek en iyi örnek ise Aya-sofya'dır. Bu örnekte mevzu bahis fikir akımlarının işaret ettiği kimlik anlayışına değinmek gerekmektedir. Bu üç ideolojinin kimlik tasavvurunu etno-dinsel kimlik anlayışı oluşturmaktadır. Mevcut çalışmanın teorik perspektifini de Anthony D. Smith'in etno-dinsel kimlik kavramı oluşturmaktadır.

Milliyetçilik temelde seküler bir ideoloji olsa da, Smith'e (1991: 49) göre dini bir milliyetçiliğin olağandışı hiçbir yanı yoktur. Milliyetçiler yalnızca kitlelerin dinsel duygularına başvurmayı gerekli görmemişler, aynı zamanda Ermenistan, Polonya, İrlanda ya da Sri Lanka'da olduğu gibi etnik topluluğun çemberini tanımladığı her yerde ulusu dini toplulukla özdeşleştirmeyi nispeten kolay bulmuşlardır. Ancak etnik-dinsel topluluğun çağrısı milliyetçilik çağında bilinçli olarak ortaya çıkarken, Yahudi toplumu özelinde, o çağda yararlanılacak Avrupalı veya dünya çapında milliyetçi fikir geleneği yoktu. Aslında Antik dünyada, dini topluluklar genellikle Mısır, Sümer, Asur ve daha sonra İran'da olduğu gibi etni ile çakışıyordu. Ancak tek tanrılı kurtuluş dinlerinin yükselişi veya Doğu'daki ateist muadilleri, etnik ve politik sınırları geçersiz kılmıştı. Bu durum tek tanrılı dinlerin yaşadığı dönüşümler ve bölünmelerle

değiştirdi. Mezhepçiliğin yükselişi etno-dinsel yapılar için iyi bir zemin hazırladı. Bunun yanında din, etnik mitlerin ve sembollerin yayılması için personelin ve iletişim kanallarının çoğunu sağlar. Din adamları ve yazıcılar, yerel gelenekleri ve törenleri birleştirmede, kahramanların ve kutsal adamların ortak sembollerini, bayramlarını, törenlerini ve mitlerini, iyi tanımlanmış bir yaşam tarzı ve din hukuku kurallarıyla birlikte yaymada etkiliydi. Rahipler ve özellikle yazıcılar da başka bir ihtiyacı karşılar: Etno-dini topluluğun kutsal metinlerini ve yasal kodlarını korumak, kodlamak ve iletmek (Smith, 2005: 35-37). Dinin kendisi, din adamları, kutsal metinler ve dinin sosyal yönü, yani ayinleri, ritüelleri, mit ve semboller aracılığıyla oluşturduğu kültürel yapı ve tarihsel anlatısıyla, hem etninin kendi kimliğini korumasında, hem de etninin din ile tanımlanmasında önem arz etmektedir. Dinin kültürel bir yapıya dönüşmesi, daha doğrusu kültürel topluluğun dini kurallar, ayinler ve ritüellerle şekillenmesi durumunda etno-dinsel bir kimlik anlayışından bahsedilebilmektedir (Smith, 2005: 124).

Mevcut çalışmanın metodolojik çerçevesini Tarihsel Analiz Metodu oluşturmaktadır. Bu yöntemle göre tartışmalı fikir, olay ve olguların açıklanmasında ve anlaşılmasında “ne”, “neden” ve “nasıl” soruları yöneltilip anlamların ortaya çıkması sağlanmaktadır (Leedy ve Ormrod, 2015). Literatür taramasında ise Ayasofya ile ilgili akademik makale ve kitaplar araştırılmış olup, bunların kimlik ve ideolojiyle ilgili olanları, yani mevcut çalışmayı ilgilendiren çalışmalardan istifade edilmiştir. Ayasofya’yla ilgili çok sayıda kitap, makale ve doküman bulunmaktadır ancak bunların büyük çoğunluğu din, din tarihi, mimari ve turizm gibi alanlara yöneliktir. Bu yüzden bunlar çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Ayrıca, 1950’li yıllardan 1980 Askeri Darbesine kadar geçen süreçte Ayasofya ile ilgili polemik ve ideolojik yazılar içeren Serdengeçti ve Büyük Doğu dergileri birincil kaynak olarak kullanılmış, diğer dergilerde ise ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır. İlaveten günümüzde Ayasofya’nın açılışı ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın açılış konuşmasından da istifade edilmiştir. Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde erken Cumhuriyet döneminde yaşanan etno-

seküler kimlik inşası ve bu minvalde Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi meselesine yer verilecektir. Bunda sonraki bölümde ise Ayasofya'ya yönelik Türk sağı tarafından biçilen rol ve etno-dinsel kimlik tasavvuru incelenecektir. Bunun yanında Ayasofya üzerinden tarih, din ve "öteki" telakkisi irdelenecektir. Sonuç bölümünde ise çalışmada elde edilen bulgular tartışılacak ve çalışmanın sorusu cevaplanacaktır.

1. ETNO-SEKÜLER KİMLİĞİN SEMBOLİK/MEKÂNSAL YANSIMASI: AYASOFYA'NIN MÜZEYE DÖNÜŞTÜRÜLMESİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Cihan Harbi sonunda yıkılmasıyla birlikte, Rumeli'nin küçük bir parçası ve Anadolu coğrafyasının kurtarılmasıyla 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti, kuruldu. Kurtuluş mücadelesini yürüten ve daha sonra kuruluşu sağlayan Mustafa Kemal Atatürk, batıcı ve milliyetçi bir ideolojiye sahipti. Bunun neticesinde Batılı- modern bir devlet ve toplum inşa etmeye çalıştı. Bu minvalde çeşitli kurumsal düzenlemelerin yanında, özellikle laik ve milliyetçi politikalar izleyerek hedeflediği "muasır medeniyetler seviyesi" devlet ve toplumun mihenk taşına dönüştü. İlk etapta Saltanat kaldırıldı, Cumhuriyet ilan edildi, bunu hilafetin ilgası izledi. Şerri mahkemelerin kaldırılması, Batılı ülkelerin hukuk kurallarının uyarlanması, Tevhid-i Tedrisat Kanununun kabulü, Tekke ve Zaviyelerin kapatılması, Anayasa'dan "Devlet'in dini İslam'dır" ibaresinin kaldırılması ve daha sonra laiklik prensibinin Anayasaya eklenmesi (Akşin, 2019, 185-188), seküler temelde yapılan değişikliklerdir. Otuzlu yıllardan itibaren ise Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi vasıtasıyla laik reformların üst yapısı etnik nosyon ile şekillendirilerek etno-seküler Türk ulusu inşası tamamlandı.

Osmanlı'nın yıkılışı ve modern Türk devletinin kuruluşu, aslında epistemolojik temellerini İslam, saltanat ve hilafetin, sosyolojik yapısını ümmet topluluğunun oluşturduğu imparatorluk yapısından Batılı normlarla dizayn edilmiş Fransız İhtilalinden mülhem milliyet sosyolojisi ve teritoryal bir ulus-devlete geçişi simgelemesi bakımından önemlidir. Geçiş süreci Yücel'e (2020: 135-138) göre şu iki temel esası değiştirmişti: devlet ve medeniyet tasavvuru. Sınırları belirli, milli egemenlik ve milli kimlik esasına göre vücut bul-

muş Türkiye Cumhuriyeti, hem kimlik, hem de devlet modeli bağlamında Osmanlı “ötekisi” üzerine inşa edilmişti. Bu yüzden Osmanlı'nın cihanşümul devlet tasavvuru yerini teritoryal devlete bıraktı. Medeniyet kodları ise İslam'dan Batı'ya dönüştürüldü. Böylece Osmanlı-İslam geçmişi ve uygulamaları bir kenara itilerek, bunların yerine Batı medeniyeti normları getirildi. İşte yeni rejim ile geleneğin ya da seküler-Batıcılık ile dindar-muhafazakârlığın mücadelesi Türk ulusal kimliğindeki çatışmayla zuhur etti. Bunun sembolik-mekânsal yansıması ise Ayasofya oldu. Serter'e (2020: 125) göre Cumhuriyetin modernleşme telakkisi sadece yasal-idari alanlarla sınırlı kalmamış, gündelik hayatta bu inkılapların semboller vasıtasıyla tekrar edilmesi ve bunun sonucunda kalıcı hale gelmesi hedeflenmiştir. Bu gaye, özellikle mekân temelinde Osmanlı geçmişini simgeleyen sembollerin unutturulması yerini yeni Cumhuriyetin sembolleriyle doldurulması suretiyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Misal olarak Osmanlı'nın başkenti İstanbul'a karşı yeni rejimin Ankara'sının imarına önem verilmesi gösterilebilir. Ayasofya'nın da bu minvalde değerlendirilmesi gerekir. Bu yüzden Ayasofya'nın erken Cumhuriyet döneminde müzeye dönüştürülmesi hikâyesine kısaca değinmek faydalı olacaktır.

Her şeyden önce, 1934 yılında Ayasofya'nın camiden müzeye dönüştürülmesi, yeni rejimin mekân üzerindeki otoritesini yansıtan seküler bir hareket olarak görmek gerekir. Ayasofya, Cumhuriyet rejiminin önem atfettiği Osmanlı eserlerinin başında gelmektedir. 1928 yılında ilk Türkçe hutbe, 1932 yılında ilk Türkçe ezan burada okutulmuştu (Özekmekçi, 2020: 286). Akan'a (2020: 319-320) göre Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi süreci şu üç aşamada vuku bulmuştu: ilk aşama, Atatürk'ün 1929 yılında Ayasofya'ya yaptığı ziyarettir, ikinci aşama, Amerikan Bizans Enstitüsü Müdürü Thomas Whittemore'a verilen mozaikleri temizleme ve ortaya çıkarma işidir, üçüncü aşama ise 1931 yılında Atatürk'ün bazı eserlerle ilgili verdiği talimattır. Aslında bu listeye otuzlu yıllardan itibaren başlayan etno-seküler kimlik inşasını da eklemek gerekir. Bu aşamaların ardından altıncı İnönü hükümeti Maarif Vekili Abidin Özmen'in önerisi neticesinde bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyon çalışmalarını tamamlamış ve şu sonuca varmıştır: “Eşsiz bir mimarlık ve

sanat abidesi olan İstanbul'daki Ayasofya Cami'sinin tarihi vaziyeti itibarile (itibariyle) müzeye çevrilmesi bütün şark âlemini sevindireceği ve insanlığa yeni bir ilim müessesesi kazandıracığı cihetle" müzeye dönüştürülmesi 1934 yılında Bakanlar Kurulu toplantısında kararlaştırılmıştır (BCA: 030-13-01-02-49-76-6). Özellikle komisyon çalışmalarında ve alınan karardaki "şark âlemi" vurgusuyla bütün insanlığa gönderme yapılırken, sanat açısından prestijli bir eser olduğu vurgulanmak istenmektedir. Aynı kararnamede ayrıca Ayasofya'nın Bizans eseri olduğu ve aşar vergisi kaldırıldığı için vakfının bulunmadığının belirtilmesi önemli noktaldır. Bu husus, erken Cumhuriyet rejimin eski rejimle bağlarını kopartıp yeni bir devir açmaya çalışmasını göstermektedir, eskiye ait olan dini mabedin, hem Bizans mirası şeklinde tanımlanması, hem de pozitivist yaklaşımla dini niteliğinin sona erdirilmesi istenmektedir (Özekmekçi, 2020: 286-287). Kısacası, Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi, hem Osmanlı tarihi mirasının reddi, hem de seküler kimlik inşasının bir sembolü olması sebebiyle ehemmiyet arz etmiştir.

2. ETNO- DİNSEL KİMLİĞİN SEMBOLÜ OLARAK AYA-SOFYA

İkinci Cihan Harbi, bütün ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de siyasi, sosyal ve ekonomik yapıyı değişime zorladı. Özellikle savaş sonrasında Sovyet tehdidi karşısında Türkiye kendisini Batı ittifakı içinde konumlandırdı. Bunun neticesinde çok partili hayata geçiş sağlandı ve 1950 yılında yapılan genel seçimlerin sonucunda Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarı Demokrat Partiye (DP) bıraktı. DP iktidarı boyunca CHP'nin muhalifi olan milliyetçi-mukaddesatçı yapılar hem neşriyat hem de teşkilatlanma konusunda büyük bir artış gösterdi. Aynı zamanda altmışlı yılların ortasından itibaren CHP'nin ideolojik konumunu "ortanın solu" (Erdoğan, 2018: 49) olarak belirtmesi ve yükselen sol karşısında sağ siyasetin yelpazesini oluşturan milliyetçi, muhafazakâr ve İslamcı yapılar arasında yakın bir ilişki tesis edildi. Bu ilişki Türk Sağ kavramını ortaya çıkardı. Ayasofya konusundaki kimlikli tartışmayı idrak etmek açısından ehemmiyet arz etmesi hasebiyle Türk sağını incelemek gerekmektedir.

Sağ kavramı, solun karşısında yer alan ve gelenek, aşkın değerler, özcülük, düzen, aile, otorite, kültürel değerler vs unsurları kapsamaktadır. Sağın politika bilimindeki karşılığına uygun olarak Türk sağı da bu kavramları içselleştirmekle beraber kendisini solun, daha doğrusu komünizmin karşısında tanımlamaktadır. Solun güçlendiği dönemlerde Türkiye’de sağın temel vasfının tepkisellik olduğu ifade edilebilir ancak sağın salt bir reaksiyondan ibaret olduğunu düşünmek de hatalıdır. Sağ, kendi içinde çeşitli yaklaşımları barındıran, ideolojik diskurunu sola karşı belirleyen, ortak paydalarını bu minvalde biçimlendiren anti-sol bir harekettir. Özellikle komünizm karşıtlığı, Türk sağının, tek parti yönetiminin düşünce ve hareket kalıpları içine yerleşmesine, hatta Kemalizm’in devlet tasavvurunu benimsemesi sebebiyle devlet entelijansiyası ve kadrolarına sirayetinde zemin hazırlamıştır. Aynı zamanda komünizm karşıtlığı sağın özünün milliyetçilik ve din tarafından oluşmasını beraberinde getirmişti. Bu durum zamanla sağın milliyetçilik ve din ile tanımlanacak olan bir teorik yapısından ziyade Türklük ve Müslümanlıktan mülhem bir kimlik siyasetinin adı haline gelmesine vesile oldu. Böylece milliyetçi-muhafazakâr tamlaması, sağın özünü oluşturarak sağın genel tanımı olarak kabul edildi (Bora, 2020: 10-21). Bu durumun aslında sağın II. Meşrutiyet dönemine uzanan tarihsel arka planından kaynaklandığı da düşünülmektedir. Türk Sağının fikri açıdan kaynakları İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçü-Turancılık’tır (Yıldırım-Şahin, 2019: 3575). Bu niteliği, Türk sağını oluşturan akımların ortak değer ve sembol havuzundan beslenmesine neden olmakta, bu durum da, milliyetçilik, muhafazakârlık ve İslamcılık akımları arasında simbiyotik ilişkinin ortaya çıkmasını beraberinde getirmektedir (Bora, 2014). Ayasofya buna verilebilecek en iyi örneklerden biridir. DP iktidarıyla birlikte milliyetçi-mukaddesatçı yani sağın bütün tonları, Ayasofya’yı ortak mekânsal bir kod olarak görmüş (Özekmekçi, 2020: 283), bir “ikon” olarak benimseyip “dava” haline dönüştürerek geçmişten günümüze Osmanlıcı milliyetçiliğin önemli bir tahayyülünü, şanlı Osmanlı mazisini yansıtan ve laik rejim tarafından müzeye dönüştürülerek esaret altına alınan bir sembol olarak addedilmiştir (Azak, 2014: 243). Soğuk Savaş dönemi boyunca, özellikle ellili yılların başından 12 Eylül 1980

Askeri Darbesine kadar geçen süreçte Türk sağı yazınında Ayasofya teması sıklıkla işlenmişti. Doksanlı yıllarla birlikte İslamcılık yükselmiş ve Ayasofya “dava”sına sadakat en çok bu gruplarda görülmüştü. Ayrıca seyrek bir şekilde milliyetçi camiaya ait gençlik yapılarında bu hassasiyet devam etti. En sonunda Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) Genel Başkanı Devlet Bahçeli’nin önerisi ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın çıkarttığı kararname ile Ayasofya Diyanet İşleri Başkanlığına devredilerek 24 Temmuz 2020 tarihinde Cuma namazına müteakip ibadete açıldı (Resmi Gazete, Karar Sayısı: 2729, 10 Temmuz 2020). Özellikle milliyetçi ideolojiye sahip MHP’nin önerisi ve İslamcı Milli Görüş geleneğinden gelen, aynı zamanda Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) Genel Başkanı olan Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın imzaladığı kararname ile camiye dönüşmesi, Soğuk Savaş dönemindeki Türk sağının bir dava haline getirdiği sorunun günümüzde bu aktörlerce çözülmesi, sağ siyasetteki süreklilik ilişkisini göstermesi bakımından önemlidir. Bu çerçevede Ayasofya meselesinin Soğuk Savaş dönemi ve günümüzdeki Türk sağındaki işleniş biçimine bakmakta fayda vardır.

2.1. Fetih ve Fatih: Devlet-i Ali’nin Ayasofya’sı

Türk sağını oluşturan fikir akımları içinde Ayasofya temasının en fazla işleniş biçimi, onun Osmanlı mirası olarak üstlendiği roldür. Bu bağlamda İstanbul’un fethi ve Fatih Sultan Mehmet figürü, Ayasofya’yı milliyetçi-mukaddesatçı camia açısından ideolojik yapılarına uygun bir sembol haline gelmesini sağlamaktadır. Azak (2014: 248-249), Ayasofya konusu özelinde yapılan İstanbul’un fethi, Fatih ve şanlı Osmanlı geçmişi vurgularını “Osmanlıcı milliyetçilik” olarak nitelemekte ve Türk sağını oluşturan fikir akımlarının tarih telakkisinde Osmanlı’nın ön plana çıkarılmasının sebebi olarak İslam’ın Hristiyanlık karşısında elde ettiği zaferlerin en çok bu dönemde görülmüş olduğunun altını çizmektedir. Ayasofya’nın açılmasına yönelik talepler ve dini söylemlerin arkasında İslamcı bir çıkıştan ziyade, yukarıda da ifade edilen -Fetih ve Fatih temaları- Türklük ve İslamiyet’in sentezinden oluşan bir milliyetçilik tasavvuru etkilidir. Bu yüzden Ayasofya’nın sembolik olarak işaret ettiği önemi, rejim karşıtlığı ya da irtica olarak adlandırmak-

tan ziyade, milliyetçilik olarak değerlendirmek yerinde olur. Nitekim Türk sağı için bir dava olan Ayasofya meselesinin itici gücünde ise Fatih figürünün ilham verdiği fetihçi zihniyet bulunmaktadır. Ancak burada Azak'ın ifade ettiği görüşleri değerli olmakla birlikte "Osmanlıcı milliyetçilik" kavramı sorunlu bir kavramdır çünkü bu söylem Osmanlı'yı ayrı bir milliyet olarak inşa etmektedir. Ayrıca kimliğin zamansal boyutunu oluşturan tarih anlayışı, her bir hanedanlık için ayrı bir milliyetçilik anlayışı ifade etmez, eğer bu yaklaşım geçerli olsaydı Türk tarihini oluşturan her bir devlete göre farklı milliyetçilik anlayışlarına sahip olmamız gerekecekti -Selçuklu milliyetçiliği, Göktürk milliyetçiliği ya da Hun milliyetçiliği gibi-. Bunun yanında Türk sağını oluşturan ideolojilerin kimlik algısında Osmanlı dönemini daha çok ön plana çıkarmaları, onların Osmanlıcı milliyetçilik yaptıklarını gösteriyorsa, Kemalist milliyetçiliği de Hitit milliyetçiliği biçiminde değerlendirme sonucunu doğurur.

Ayasofya'nın Türk sağı için en mühim anlamı, İstanbul'un fethi ve onu fetheden Türk padişahı Fatih Sultan Mehmet'i temsil etmesinden kaynaklanmaktadır. Fethin nişanesi olarak camiye dönüştürülmesi, yani dini bir mekân olarak Ayasofya, fetih ve Fatih temaları üzerinden Osmanlı geçmişinin şanlı günlerini yansıtmaktadır. Bu yüzden yapılması gereken Ayasofya'nın tekrar camiye dönüştürülmesidir. 1944 Irkçılık-Turancılık Davasında yargılanan Fethi Tevetoğlu'nun İslamcı dergi Sebilürreşad'da yayınlanan yazısında belirttiği şu düşünceleri bu konunun anlaşılması için önemlidir:

Türkün saadet yazısını yazan, şereflerinden Ulu Tanrı katına Türkün ezanını ulaştıran bu minareler, Türk ve İslam Cenneti (İslâmbol) İstanbulun ebedî süsüdür. Yeryüzünde bir tek Türk varoldukça, Türk İstanbul'un, minaresiz ve minarelerin ezansız kalması imkânsızdır. Ulu Tanrı bu yeryüzü Cennetini Türke lâyıık görünce, dünya tarihinde hürriyet, adalet ve ilim severliği ile de eşine çok az rastlanır büyük Türk Padişahı Fatih ve Ayasofyayı Türkün mâbeti yapmıştır (Tevetoğlu, 1951: 69).

İstanbul'u Türk ve İslam'ın cenneti, Ayasofya'yı da bunun süsü olarak gören Tevetoğlu, minare, ezan, Tanrı ve cennet kavramlarıyla Türk ve Türk padişahı Fatih kavramları üzerinden Ayasofya'nın Türk ve Müslüman karakterine göndermeler yapmıştır.

Ayasofya konusunda birçok yazısı bulunan Mustafa Yazgan, İslam'ın İlk Emri Oku dergisinde şunu yazmıştı:

Taşlar insana küser mi? Ayasofya'nın taşı toprağı, kendini vatanda garip bırakan, Sultanahmetlere, Süleymaniyelere imrendiren ilgisizliğe küskün. Seninle barışık olanlardan selâm sana...? Sesi kısılan vicdanlardan selâm sana. Ayasofya! Güzel Ayasofya... Ümidini kuvvetli hükümetlerde arayan, iradesini kuvvetli ellerde yumruklaştıran, fikrinin Hakka ve Halka inanan devlet adamlarında gerçekleştiğini görmek isteyen Ayasofya'nın MÜSLÜMAN-TÜRK CAMİİ olarak millete hediyesini haykıran Türk Milletinden kucak dolusu, gönül dolusu selâm sana (Yazgan, 1966, 5'ten aktaran İşler, 2020: 306).

Burada Yazgan'ın da temel vurgusu, Ayasofya'nın Müslüman-Türk karakteri üzerinedir, dolayısıyla Ayasofya etno-dinsel bir sembol hüviyetindedir. Benzer bir yaklaşım DP iktidarı döneminde kurulan Milliyetçiler Derneği'nin 1952 yılında yayınladığı broşürde de görülmektedir:

Yeni bir devir açan İstanbul'un fethinin manası Ayasofya'da sembolleşmiştir. Ayasofya Camii Türk gücünün ve zaferinin muhteşem bir işaretidir. Ayasofya Camii'nin manası, İstanbul'un Türk olduğu ve Türk kalacağıdır. Ayasofya'yı Müslüman Türk İstanbul'un bağrından koparıp Bizans'a maletmek haksızlık ve zulumdur ... Ayasofya'yı başlangıçta Türk eden ve Müslüman eden karar binlerce Türk şehidinin kanı hakkıydı... İnsanların tanrıya ibadet ettikleri bir yerin zorla ibadet yeri olmaktan çıkarılması vicdan hürriyetine açık bir tecavüz ve anayasadaki "laiklik" prensibinin açıkça çiğnenmesidir... Ayasofya'yı Türk mertçe vurularak Bizans'tan almıştı. Şimdi o hile ve ihanetle Türk'ten alınıp Bizans'a verilmiş bulunuyor. Hak er geç yerini bulacaktır. Zira kılıcı ile bir çağı kapatıp bir başka çağını açacak kudreti gösteren Türk milleti, buna karşı sinsice yapılan tecavüzün manasını anlayacak ve bunu önleyecek medeni cesaret ve şuuru da ırki bünyesinde taşımaktadır (Sebilürreşad, 1952).

Bu broşürdeki ifadelerle göre İstanbul'un bir Türk şehri olmasının en büyük sembolü Ayasofya'nın kendisidir, Ayasofya fetihle birlikte Türk olan İstanbul'un gelecekte de Türk olarak kalacağını garantisidir. Onu Türk ve Müslüman kılan şey ise şehitlerin kanıdır. Dolayısıyla Ayasofya üzerinden Türklük ve Müslümanlığın bir araya getirildiği bir kimlik tasavvuru bulunmaktadır. Bunun yanında Ayasofya'nın dini ibadet yeri olarak varlığını sürdürmesi, laiklik prensibine uygun olmasına karşın dönemin yöneticilerinin bu

prensibe saygı göstermemesi eleştirilmektedir. Yani evrensel bir kavram olan ve Türk sağının önemli bir bölümünün eleştirdiği laiklik olgusu, Ayasofya üzerinde tatbik edilmesi istenmekte, din ve vicdan hürriyeti kapsamında Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesi talep edilmektedir.

Ayasofya'nın müze olmasına yönelik eleştiriler ve tekrardan camiye dönüştürülmesine yönelik taleplerin ayyuka çıktığı dönem, İstanbul'un fethinin 500. Yılı'nın yaklaşması ve bu çerçevede yapılacak etkinlikler neticesinde yaşanmıştır. İstanbul'un Fethi kutlamaları ilk etapta küçük bir milliyetçi-mukaddesatçı entelijansiya tarafından kutlanmaktaydı. Refah Partisi'nin İstanbul Büyük Şehir Belediyesini kazanmasından sonra geniş katılımlı törenler şeklinde, Fatih, Fetih, cihad ve Peygamber temaları üzerinden kutlanmaya başlandı. AK Parti döneminde ise kutlamalar devam etmekle beraber içerikleri biraz daha sekülerleştirilerek –örneğin pop şarkıcılarının konserler vermesi gibi-, belli gruplardan ziyade bütün herkesin katılabildiği bir hüviyete dönüştürüldü (Koyuncu, 2014). Ancak ilk kutlamalar günümüzdekilerden farklı olarak değişik şartlar altında gerçekleşti. Türk Milliyetçileri Derneği Başkanı Avukat Bekir Berk tarafından kaleme alınan bildiride İstanbul'un fethinin 500. Yılı'nın kutlanmasına ilişkin birçok öneri bulunmaktadır. Buna göre öncelikle radyolarda 15 Mayıs'tan 10 Haziran'a kadar Fatih ve fetih hakkında konuşmalar yapılması, yine aynı meselede bütün okullarda konferanslar verilmesi, İstanbul Üniversitesinin bahçesine Fatih Sultan Mehmet'in heykelinin dikilmesi ve üniversitenin adının "Fatih Üniversitesi" olması istenmektedir. İstanbul'un bütün camilerinin Peygamber efendimizin ve Fatih'in adı, İstanbul'un fethine dair hadisi şerif ve Türk bayraklarıyla donatılması, Hisar surlarına Türk bayrağı ve Fatih'in adının Osmanlı dönemindeki alfabeyle yazılması-ışıklandırılması, donanmanın fetih haftası boyunca İstanbul kıyılarında bulunması, Topkapı'dan başlayıp Fatih'in gemileri karadan Haliç'e indirdiği noktayı geçit alayının yürümesi, bu geçit alayına Türkiye'nin her yerinden gelen dernek üyelerinin katılması, Devlet ve Hükümet Başkanlarıyla Türk Milliyetçileri Derneği adına bir gencin konuşma yapması talepler arasında yer almaktadır. Ayrıca Taksim'e yönü Beyoğlu-Galata'ya dönük bir şekilde "İstanbul

Türk'tür ve Türk kalacaktır" yazısının asılması fikri de istekler arasında yer almaktadır (Serdengeçti, 1952b: 25). Nitekim daha sonra, 1967 yılında Ötüken dergisinde yayımlanan başka bir yazıda Ayasofya ile Sultanahmet camisinin arasına bir Fatih heykeli dikilmesi, bu heykelin şaha kalkmış bir at üstünde ve önünde Hristiyan keşişlerin yere kapanmış ve Fatih'in ayaklarını öpmeye çalışan bir şekilde yapılması tavsiye edilmiştir (Kocakurt, 1967: 2-3). Bu öneriler, İstanbul'un fethi kutlamalarının Fatih ve Ayasofya üzerinden etnodinsel bir nitelik kazandırma amacı taşıdığını göstermesi bakımından ehemmiyet arz etmektedir. Ayrıca İstanbul'un Türklüğünün ve ileride Türk kalacağına ilişkin vurgunun İstanbul'un fetih kutlamalarında belirtmek istenmesi ve bunun Beyoğlu-Galata bölgesini hedef alması, Türk sağının İstanbul'un kozmopolitik yapısından haz etmediğinin de işareti hüviyetindedir.

İstanbul'un fethinin 500. yılı kutlamaları milliyetçi-mukadde-satçı entelijansiyanın istediği gibi gerçekleşmedi. NATO içindeki müttefikimiz Yunanistan'ı gücendirmemek adına devlet riyasetinden üst düzey bir katılım gerçekleşmedi. Bunun yanında gazeteci Ahmet Emin Yalman'ın Malatya'da bir lise öğrencisi olan Hüseyin Üzmez tarafından silahla vurulması, DP iktidarının milliyetçi-muhafazakâr-İslamcı dernek ve yayınlara karşı tavrını değiştirip serleştirmesine neden oldu. Milliyetçiler derneği kapatıldı, Büyük Doğu dergisinin yayın hayatına son verildi, Osman Yüksel ve Necip Fazıl tutuklandı. Burada özellikle Necip Fazıl Kısakürek ve Osman yüksel Serdengeçti isimleri mühimdir. Bu isimler ve çıkarmış oldukları Büyük Doğu ve Serdengeçti dergileri, Türk sağındaki bütünleşme bakımından üzerinde durulması gereken düşünürler ve neşriyatlardır. Bora'ya (2017: 442) göre Necip Fazıl, erken Cumhuriyet döneminde kabuğuna çekilmiş, içine kapanmış ve savunma pozisyonuna geçmiş İslamcılığın, milliyetçilik ve muhafazakârlığa eklenerek tekrar saldırganlaşmasındaki temel aktörlerden biridir. Osman Yüksel ise milliyetçi-muhafazakâr söylemin "avamlaşması", "taşralılaşması" ve "popülerleşmesi"nin aktörü konumdadır (Bora, 2017: 290). Osman Yüksel, Ayasofya ile ilgili yazmış olduğu yazıyla alakalı olarak Ağır Ceza Mahkemesinde yargılanmıştı. O yazıda Osman Yüksel şunlardan bahsetmiştir:

Ey İslam'ın nuru, Türklüğün gururu Ayasofya!.. Şerefelerinde fethin, Fatih'in şerefi ışıl ışıl yanan muhteşem mabet!.. Neden böyle bomboş, neden böyle bir hoşsun?.. Hani minarelerinden göklere yükselen, ta maveradan gelen ezanlar?!.. Hani o ilahi devir, ilahi nizamlar?!.. Ayasofya ses vermiyor, Ayasofya bomboş, Ayasofya bir hoş!.. Hani nerede, şu muhteşem minberde, binlerce erin, binlerce gazinin baş koyduğu şu temiz yerde, şimdi hangi kirli ayaklar dolaşiyor!.. Ayasofya seni bu hale koyan kim; seni çırılçıplak soyan kim? Hani kubbelerden gönüllere, gönüllerden kubbelere gürül gürül akan, sineler yakan Kuran sesleri... (Yüksel, 1952: 3).

Ayasofya'nın işlevi hem "İslam'ın nuru", hem de "Türklüğün gururu" olmasından kaynaklanmakta, bu haliyle diğer yaklaşımlarda olduğu gibi etno-dinsel bir kimlik anlayışının sembolü olarak tasavvur edilmektedir. Bunun yanında Osman Yüksel'in ajitatif yazısında Ayasofya'ya yönelik bu yapının en çok dini karakteri ve burada gerçekleşen dejenarasyon çerçevesinde eleştirilerini dile getirmiş, "minareler", "ilahi devir", "ilahi nizam", "ezan", "minber", "kubbe", "secde" ve "Kuran" gibi kavramları kullanmıştır. Ancak bu ifadeleri nedeniyle Osman Yüksel Ağır Ceza Mahkemesinde yargılanmış ve ceza almıştır. Osman Yüksel'in yapmış olduğu savunmada dikkat çeken hususlar şunlardır:

Geçen sene Ayasofya'yı ziyaret etmiştim. Binaya girer girmez, muazzam perişan bir boşluğun içine düştüm sanki!.. Ayasofya'yı camileştiren ne varsa imha edilmiş, İslam'ın, Türklüğün takdir ve tebci ettiği Allah, Muhammed gibi büyük isimler yerlere indirilmiş, bu tarihi perişanlık, bu kendi kendini inkâr dekoru içinde, eski günleri, İstanbul'un fethini, şu minberde Fatih'in okuduğu ilk fetih hutbesini duyar gibi oldum (...) Bizans devrine ait ne varsa, büyük bir itina ile ortaya çıkarılmış, bizden olan, bize hitap eden her şey imha edilmiştir. Ayasofya, şimdiki haliyle içinde mum yanmayan, istavroz, günah çıkarılmayan bir kilisedir. Elbette Müslüman bir Türk olarak, bundan hüznün duydum. İdare ve siyaset adamları ne derlerse desinler, nasıl düşünürlerse düşününler. Biz her yapılan değişikliği alkışlamak, her olanı, her söyleneni, kabul etmek mecburiyetinde değiliz! Acı duymak hakkımız da mı yok! (Yüksel, 1956: 6).

Burada Osman Yüksel'in en büyük eleştirisi, Ayasofya'nın cami olarak işlevine ve tarihine ilişkin bütün eserlerin ve sembollerin yok edilmesi, bunun karşısında kilise-Bizans geçmişinin ise daha görünür kılınmasıdır. Bu eleştirilerini dile getirirken kimliksel

bir aidiyet formu olarak “Müslüman bir Türk” tamlamasını kullanıp, Ayasofya’nın mevcut hali karşısında duymuş olduğu hüznü bu kimlik formu üzerinden kurgulaması, etno-dinsel yaklaşımın devam ettiğine işaret etmektedir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın, Ayasofya’nın yeniden camiye dönüştürüleceğine ilişkin kararı kamuoyuyla paylaşırken üzerinde en çok durduğu konu, yapının Osmanlı mirası olduğu, Fatih’i ve fethi temsil ettiği ve dini işlevleriydi. Aslında Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Ayasofya konuşmasında, Nihal Atsız, Necip Fazıl Kısakürek, Osman Yüksel Serdengeçti gibi Türk sağının her renginden mütefekkirler yer vermesi ve Osmanlı-İslam tarihine yapmış olduğu atıflar, Türk sağının süreklilik unsuru olarak görülebilir. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın “Bazı eserler vardır ki bunlar milletlerin ve devletlerin sembolüdür, Ayasofya da işte bu sembollerimizden biridir” sözü, Ayasofya’nın sağ sembolizmin merkezindeki konumunu devam ettirdiğinin göstergesi niteliğindedir. Cumhurbaşkanı’nın konuşmasındaki en önemli vurgu, Ayasofya’nın tarihsel anlamı ve bu anlam üzerinden oluşan kimlik tasavvurudur. “İstanbul’un fethi ve Ayasofya’nın cami haline dönüştürülmesi hadisesi tüm tarihinin, özellikle tarihimizin en şanlı sayfaları arasında yer alır” ifadesi Erdoğan’ın bu bakışını yansıtmaktadır. Ayrıca konuşmasında, Fatih’in İstanbul’u fethettiğinde ilk yöneldiği yerin Ayasofya olduğu, burada minbere bir ok fırlattığını ve sancağını diktiği, ilk Cuma namazının hocası Akşemsettin tarafından burada kıldırıldığı, Bizans’tan harap bir şekilde devralınmasına rağmen müze olana kadar geçen süreçte Osmanlı tarafından geliştirilip güzelleştirilerek ihya edildiği belirtmektedir. Ona göre “Türk milletinin Ayasofya üzerindeki hakkı yaklaşık 1500 yıl önce bu eseri ilk inşa edenlerden daha az değildir”. Ama Ayasofya’nın asıl anlamı, zaman/tarih ve mekân/coğrafya etkileşimiyle kurulan kimlik tasavvurunda yatmaktadır. Bu çerçevede yapılan konuşmadaki şu cümle bunun en mümeyyiz örneğini oluşturmaktadır: “Ayasofya’nın dirilişi Bedir’den Malazgirt’e, Niğbolu’dan Çanakkale’ye kadar tarihimizin tüm atılım dönemlerini yeniden hatırlayışımızın adıdır.” Ayasofya’nın açılmasını bir diriliş olarak metaforik bir anlatımla

ifade eden Cumhurbaşkanı, İslamiyet'in doğuşunda yapılan ilk savaş olan Bedir'den, Türklerin Anadolu kapılarını açan savaş Malazgirt'e ve oradan Osmanlı tarihinin ilk büyük zaferlerinden biri olan Niğbolu ve son büyük zaferi olan Çanakkale'ye yaptığı atıf, kimlik tasavvurundaki tarih algısını işaret etmektedir. Burada İslam, Selçuklu ve Osmanlı tarihlerine yapılan vurgu, erken Cumhuriyet dönemi ve günümüzdeki kimlik paradigmaları arasındaki farkı işaret etmesi bakımından önemiyet arz etmektedir. Buna ilave olarak, "Ayasofya'nın dirilişi Buhara'dan Endülüs'e kadar medeniyetimizin tüm sembol şehirlerine verdiğimiz bir gönül selamıdır" sözü, medeniyet telakkisi bağlamında İslam medeniyeti dairesi içindeki konumlandırılmayı göstermektedir. Bu durum, yine Ayasofya meselesi üzerinden kimlik tasavvurunun etno-dinsel yönünü yansıtmaktadır (tccb.gov.tr, 10.07.2020). Nitekim Ayasofya açıldıktan sonra yaşanan sembolizasyonda da, bu anlayışın üretilmeye devam ettiği rahatlıkla söylenebilir. Buna örnek olarak, Ayasofya yeniden camiye dönüştürüldüğünde ilk namazı kıldıran Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş'ın minbere elinde kılıçla çıkması verilebilir. Bu durumun, bir Osmanlı geleneğinin yeniden canlandırılmasının çok ötesinde, kimliksel anlamlar ihtiva ettiği söylenebilir. Bu örneğin detaylı bir şekilde konumuz bağlamında açıklanmasına diğer başlıkta yer verilecektir.

2.2. Ayasofya'nın İdeolojik Konsolidasyonunda Öteki İmajı: Negatif Batı Tasavvuru ve Onun Yerli İşbirlikçileri

Bütün kimlik inşalarında, "ben kimim?" sorununun cevabı aranırken, cevap "öteki"nin kim olduğu üzerinden kurgulanmaktadır. Yani bir kimlik inşası için öncelikle "öteki"yi belirlemek, "biz" olgusunun ne olduğunun anlaşılması için elzemdir. Kemalizm'in kimlik paradigması için öteki Osmanlı-İslam unsurları olmuş, böylece Batılı-seküler Türk kimliği bu unsurlara karşı inşa edilmişti. Türk sağını oluşturan fikir akımları ise ötekiyi Kemalist uygulamalar olarak kurgulamışlar, "biz" unsurunu Osmanlı-İslam kimliği çerçevesinde şekillendirmişlerdir. Ayasofya, Türk sağı için kimlik tasavvurunda kullanılan bir sembol olmasının yanında, kendi ötekisini üretebilme niteliğine de haizdir. Bu üretimin başlangıç noktası Ayasofya'nın müzeleştirilmesine ilişkin komplo teorilerinde

görülmektedir. Türk Sağı tarafından Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesine ilişkin açıklamalara hiçbir zaman itibar edilmemiş, yeni rejimin seküler mekân algısı ise yeterli bir neden olarak görülmemiştir. Ayasofya'nın cami hüviyetinden çıkarılmasına ilişkin çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bunlardan bazıları Batı'nın Bizans'ı yeniden diriltme ve misyonerlik faaliyetleri olarak ifade edilirken, bazıları da Yunanistan'la gizli bir anlaşma yapıldığı ya da Lozan'da zabıtlara geçirilmeyen bir söz olarak Ayasofya'nın cami olmaktan çıkarıldığına ilişkindir. Masonlar ise bu konuda suçlanan bir diğer yapıdır. Daha ileri boyuttaki komplo teorisine göre Ayasofya'daki duvarlarda mozaikler bulunmamaktadır, bunlar daha sonra Ayasofya'nın restorasyonunda çalışan Hristiyanlarca yapılmıştır. Ancak bu komplo teorileri bazen yaşanan gelişmelerin etkisiyle daha çok güçlenmekte ya da taraftar bulabilmektedir. Papa IV. Paul 1967 yılında Türkiye'yi ziyaret etmiş, bu esnada Ayasofya'ya gitmiş ve orada diz çöküp dua etmiştir. Bu durum milliyetçi-mukaddesatçı camianın tepkisini çekmiş, Ayasofya'nın müzeleştirilmesinin temel gayesinin onun tekrar kiliseye döndürmek olduğu düşünülmüştür. Bu durum Türk sağının değişik kesimlerince protesto edilmişti hatta Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) üyesi öğrenciler Ayasofya'nın önünde namaz kılmışlardı (Özekmekçi, 2020: 284-285, 296).

Ayasofya cami hüviyetinin sona erdirilmesine ilişkin komplo teorileri, aslında öteki olarak konumlandırılan kimlikler hakkında da bilgi vermektedir. Bunlar, Batı, Hristiyanlar, Lozan'da pazarlık yapanlar, Masonlar vs. şeklinde uzun bir listeye sıralanabilir. Mehmet Şevki Eygi bu sıralamayı şu şekilde yapmaktadır: "Ayasofya'nın cami olmasını kimler istiyor? Tüm Müslümanlar, Ayasofya'nın cami olmasını kimler istemiyor? Farmasonlar, Komünistler, Sosyalistler, Siyonistler, Sabatayistler, dinsizler, imansızlar, Hristiyanlar." (Eygi, 1967'den aktaran Özekmekçi, 2020: 285). Buradan da anlaşılacağı üzere, Ayasofya temelinde inşa edilen kimliğin "biz"i Müslümanlar, ötekileri ise yukarıda sıralanan gruplardır. Bu çerçevede ilk olarak içerideki öteki önem arz etmektedir. Çünkü içerideki öteki, milliyetçi-mukaddesatçı entelijansiyanın edebi çalış-

malarında ve polemik yazılarında ajite edici bir üslupla ele alınmaktadır. Mesela Arif Nihat Asya'nın kaleme almış olduğu şu şiirdeki mısraları, veryansın biçiminde Ayasofya üzerinden kimlik üretimini işaret etmektedir: "Ulu Mabed neye hicrana büründün böyle/Fatih'in devrini bir nebzecek olsun, söyle!../Beş vakit loşluğunda saf saftık/Davetin vardı dün ezanlarda/Utansınlar seni, ulu mabed;/Kapayanlar da, açmayanlar da!" (Azak, 2014: 251). Osman Yüksel ise biraz daha sert bir üslupla bu konuyu dile getirmektedir:

Fethin, Fatih'in mabedinden kitabı mübini, bu ulu dini kaldıran kim?
Dinimize, imanımıza saldıran kim?!.. Asırlık surların arkasından köhne
Bizans'ı hortlatmak isteyen eller kimin eli, bunu söyleyenler kimin dili,
Ayasofya'yı puthane yapan hangi delidir?!.. Elleri kurusun, dilleri kurusun...
Ayasofya, Ayasofya seni bu hale koyan kim? Seni çırılçıplak soyan kim? (Yüksel, 1952: 3).

Ayasofya'yı "kapayanlar", onu "çırılçıplak soyanlar", "dine ve imana saldıranlar", orayı "putlarla" dolu bir yer haline getirenler ve "Bizans'ı hortlatmak" isteyenler şeklindeki ifadeler de içerideki ötekiyi işaret etmektedir. Nitekim Serdengeçti dergisinde Fatih Sultan Mehmet'in ağzından yapılan hitap, içerideki ötekiyi dinî retorik üzerinden yeniden üretmektedir:

Bu etrafımda gördüğüm kâbuslar nedir? Üç tepede üç haçlı zaferi görüyorum. Bu şehrin fethine anahtar olsun diye inşa ettirdiğim büyük Peygamberin ismini taşıyan Rumeli Hisarı'nın üstünde Protestanlar nakus inletiyorlar. Ben keşke orada şehit olsaydım. Belki türbem ahfadımı bu zilletten korurdu. Ya Ayasofya'nın minarelerindeki ezan sesini kim susturdu? O minarelerde okunan ezan, Allah'ın adı yanında Peygamber'in adını göklere dağıtırken ecdadına bağlı ruhlarda beni de düşündürüyordu da ondan mı? Bin Haçlı ordusu bunları yapamazdı! Siz nasıl yaptınız? Bunu asıl yapanlar, şimdi hürriyet kahramanları diye başka bir tepede defnolunmuşlar, taziz olunuyorlar. Heyhat bana, heyhat asıl evladıma! Bu şehri görmek istemem artık. Ufuklara çevriliyorum. Bakışlarım daha uzaklara dalarak, düşman emelleriyle minarelerinde ezan sesleri susturulan Ayasofya'nın kubbesinden Irak ve Acem hudutlarına kadar bütün Anadolu'yu kucakladı. Nice yüz bin şehit kanıyla üzerinde birlik kurduğumuz bu vatan ne kadar perişan olmuş! (Serdengeçti, 1952a: 3).

Burada İstanbul'u fetheden Fatih'in dilinden söylenmek istenen şey, seküler devrimlere yönelik eleştiridir. Ayasofya'da ezanların susması ve vatanın perişan olması aslında Haçlı ordularının bile

başaramayacağı şeyler iken, bunları “siz nasıl yaptınız?” sorusunun cevabının muhatabı yine metinde, “hürriyet kahramanları diye başka bir tepeye defnolmuşlar” biçiminde belirtilmekte, örtülü bir şekilde Türk modernleşmesini/Cumhuriyet devrimlerini ve bunu yapanları –hürriyet kahramanı ve tepeye defnolunan kişi muhtemelen Atatürk’tür- kastedilmektedir. Fakat Azak’a (2014: 247-248) göre Ayasofya’nın müzeleştirilmesi bir ihanet, müsebbibi ise yerli işbirlikçiler olmakla birlikte doğrudan Atatürk suçlu gösterilmez, hatta Ayasofya’nın müze oluşundaki imzanın bile Atatürk’e ait olmadığı iddia edilmektedir. Buna karşın suçlu “İslam’a din ve iman aleyhine açtığı bu çeyrek asır harbini, laikliğin icapları olarak kabul” (Ogan, 1952, 4-5’ten aktaran Azak, 2014: 248) eden CHP’dir. Nitekim CHP, Türk sağı tarafından Ayasofya’yı tekrar cami haline dönüştürmenin tarihî-hukuki zemini olarak dolaşıma sokulan Fatih’in Ayasofya Vakfiyesi belgesinde yer alan lanetle de yine dolaylı bir şekilde CHP hedef alınır. Fatih’in Ayasofya Vakfiyesi Topkapı Sarayı Hazine Kütüphanesinde 1535 numarada kayıtlı olup yaklaşık dört yüz sayfaya yakın Arapça bir metindir. 18. Yüzyılda Türkçeye tercüme edilen metindeki lanet Büyük Doğu dergisinde “Fatihliğimizin sembolü Ayasofyadır” başlığıyla yayımlanır. Buna göre “Allah’ın, meleklerin ve insanların laneti, bu vakfın şartlarını bozanlar ve değiştirenler üzerine olsun. Onlar hiçbir zaman hafiflemeyen azap içinde bulunsunlar, yüzlerine bakan ve onlara şefaath eden hiçbir kimse bulunmasın” (Azak, 2014: 247). Ayasofya’ya ilişkin bu lanetle yıllar sonra, günümüzde, yeniden camiye çevrilmesine ilişkin Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın konuşmasında da karşılaşılacaktır. Pek tabii olarak Cumhurbaşkanı’nın konuşmasında ötekiye yönelik Türk sağının geleneksel yaklaşımını devam ettiği görülmektedir:

Evet, bugün alınan karar aynı zamanda Fatih’in işte bu ağır bedduasından kurtulmamızı sağlamıştır. Gerçi aynı zihniyet bugün de bırakınız Ayasofya’nın hüznünü gidermeyi, İstanbul’un en gözde camisi Sultan Ahmed’i müzeye dönüştürmeyi teklif edebilmektedir. Bu zihniyet geçmişte Sultan Ahmet Camii’ni resim galerisi, Yıldız Saray’ını kumarhane, Ayasofya’yı caz kulübü olarak kullanmayı da düşünmüş, hatta bir kısmı gerçekleştirmişti. Her dönemde olduğu gibi günümüzde de bu bakış açısı çağdaşlık kisvesi altında çağdışı bir anlayışın tezahürüdür (tcbb.gov.tr, 10.07.2020).

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Ayasofya Vakfiyesindeki laneti okuması muhalefetin yoğun eleştirisine neden olmuş, Atatürk'ü hedef almakla suçlanmıştır. Ancak, hem bu konuşmadaki vurguları, hem de laneti okuması, aslında Türk sağ geleneğini sürdürmesinden ibaret olup, erken Cumhuriyet dönemi uygulamalarını ve yönetimini "öteki" olarak gören anlayışın devamı şeklinde kabul edilebilir. Türk sağının özellikle İslamcı-muhafazakâr damarının Türk modernleşmesi ve onun temsil ettiği seküler düzenlemelere yönelik eleştirisi Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın konuşmasında da görülmektedir. Osmanlı'dan miras kalan tarihî ve dinî yapıların, "kumarahane", "caz kulübü" ve "resim sergisi" yapılmak istenmesinin belirtilmesi, bir nevi Batılı olan uygulamalara "öteki" anlamını yüklemekte ve bu ötekinin içerideki temsilcisinin ise bu uygulamaları hayata geçirmek isteyenler olduğu söylenebilir. Günümüz ve erken Cumhuriyet dönemi uygulamaları arasındaki bağlantıyı ya da zihinsel kodların sürekliliği ise Ayasofya tartışmaları devam ederken Sultanahmet'in müze olması gerektiğine ilişkin görüşle sağlanmaktadır. Çünkü Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın eleştirdiği bu teklif, CHP Milletvekili Prof. Dr. İbrahim Kaboğlu'nun tarafından yapılmış olup, Ayasofya'nın müze statüsünün devam etmesinin yanında Sultanahmet'in de müze haline dönüştürülmesini içermektedir (Sabah, 11.06.2020). Doğal olarak bu teklifi dile getirenin CHP'li milletvekili olması, erken Cumhuriyet döneminde yapılan değişikliklerle beraber ele alındığında, Ayasofya sembolü üzerinden öteki inşası için gayet elverişli bir durumun oluşmasını beraberinde getirmektedir.

Ayasofya'nın açılmasına yönelik talepler, ellili ve altmışlı yıllarda milliyetçi-mukaddesatçı literatürde Osmanlı nostaljisi ve "mahzun mabed" söylemini ön plana çıkarmıştı. Bora'ya (2009, 912) göre bu durum, Türk sağını oluşturan fikir akımlarının temel varsayımlarını ve kurucu teması olan komplocu ve özcü negatif Batı algısını canlı tutan bir harç işlevi görmüştür. Ayasofya sembolü ve bu hususta oluşan yazında verilen mesaj milli iradeye karşı kendi öz kültüründen kopuk, yabancılaşmış yani Batılılaşmış yerli işbirlikçilerin ihanetiydi. Bu durum iç düşman imgesini oluşturuyordu. Birde dış düşmanlar vardı. Fedai dergisinin 1966 yılı Ocak ayındaki

kapağı, bu dış öteki tasavvuru bakımından yol göstericidir. Derginin kapağında, Ayasofya silüetini arkasına almış uçan bir yarasa bulunmaktadır. Yarasanın kanatları üzerinde “Megalo İdea, Davut yıldızı, komünizmin sembolü orak-çekiç ile Megalo İdea ve İslam düşmanlığı yazıları yer almaktadır (Özekmekçi, 2020: 301). Buradaki temsil, dış öteki hakkında bilgi vermektedir. Komünizm karşıtlığı ve anti-semitizm Türk sağının temel özellikleri olmakla birlikte Megalo İdea vurgusu, Ayasofya’nın Bizans geçmişi ve Kıbrıs sorunu nedeniyle denkleme katıldığı söylenebilir. Daha önce bahsedildiği üzere komplo teorilerinde Ayasofya hassasiyetinin İstanbul’un fethi kutlamalarında başlaması, Ayasofya’nın tekrar kilise olabileceği korkusu ve Bizans’ı hortlatma metaforu, bu minvalde hem dış hem de iç ötekinin en mümeyyiz temsilcisinin Rumlar olduğunu göstermektedir. Ayasofya yazısı nedeniyle yargılanan Osman Yüksel yapmış olduğu savunmada şunları dile getirmişti:

Sanki karşımda, iddia makamında, Müslüman bir Türkü değil, Athenegoras’ın mümessilini görüyorum!... Ürperiyorum!... Ürperiyorum!... (...) Sayın savcımız, geçen celsede serdettiği iddianamesinde, Ayasofya’dan bahsederken mütemadiyen, “aslında kilise olan”, “aslında kilise olan” diye kilise kelimesi üzerinde ısrarla durdular. Bana bu çok ağır geldi!.. Muhterem savcımız, bırakalım onu Rumlar söylesin. Biz Türk’üz, Müslüman’ız (...) Athenegoras bunu duysaydı, savcımızı alnından öperdi (...) Kraldan ziyade kralcı, Konstantin’den ziyade Konstantinci olmak neye?.. (Yüksel, 1956: 6).

Savunmadaki iddia makamının Müslüman bir Türk değil adeta bir Rum gibi hareket ettiği, Ayasofya’yı kilise olarak gördüğü ve Konstantincilik yapmakla itham ettiği savcı üzerinden dış öteki konumlandırılmaktadır. Ancak bu dış ötekiye ilişkin yaklaşım konjontürel bir nitelik arz etmişti. İstanbul’un fethinin 500. Yılı kutlamalarının sönük geçmesinin tek nedeni yeni katıldığımız NATO içindeki müttefikimiz Yunanistan’ı üzmemektir. Kıbrıs sorununun altmışlı yılların başında yeniden alevlenmesiyle birlikte Ayasofya’yla ilgili yazılarda yeniden artış oldu (Azak, 2014: 254). Ali Rıza Alp yazısında Osmanlı’nın çekilmek zorunda kaldığı bütün coğrafyalarda esaretin minarelerin ezansız kalmasıyla başladığı, Rumların Megalo İdeaları karşısında onların bu hayallerini yok etmenin yegâne yolunun Ayasofya’yı yeniden açmak olduğunu be-

lirtmiştir (Alp, 1964: 54-55). Ancak içinde bulunduğumuz Batı ittifakının Kıbrıs konusundaki ikiyüzlü tavrı, milliyetçi-mukaddesatçı çevre tarafından eleştirilmekte ve bunun üzerinden modernleşme eleştirisi yapılmaktadır: “Ayasofya Türkün öz evi ve anayurdu içinde güya Türklerin eliyle manasından koparılıyor, duvarlarından Allah ve Resûlünün mukaddes isimleri indiriliyor... İşte Kıbrıs davası!... O kadar Batılılaştığımızı, uygarlaştığımızı, özgürleştirmizi, kendisinden olduğumuzu iddia ettiğimiz Batının bize mua-melesine dikkat etmiyor muyuz?” (Kısakürek, 1966).

Kıbrıs sorununun Ayasofya meselesiyle alakası, bu sorunun, hem Türk, hem de Yunan milliyetçiliklerini biçimlendirmedeki etkisiyle (Kızılyürek, 2016) açıklanabilir. Bora'ya (2017: 247) göre Kıbrıs meselesi Türk milliyetçiliğinin resmî boyutu ile sağdaki karşılıkları arasında etkileşimi arttırıp güçlenmesine vesile olmakta ve popülerleşip kiteselleşmesine katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla bu sorunun Türk sağındaki Ayasofya sembolizasyonu ile etkileşime girmesi kaçınılmazdır. Yunanistan'la Türkiye arasındaki gerilimli ilişkiler Kıbrıs, fır hattı, kıta sahanlığı, azınlıklar, adalar ve münhasır ekonomik bölge ilanları sebebiyle süreklilik arz etmektedir. Ayasofya'nın yeniden camiye dönüştürüldüğü dönem incelenecek olursa, yine Kıbrıs özelinde neredeyse çatışma raddesine yaklaşan sorunlu ilişkiler bulunmaktadır. Doğu Akdeniz'de Münhasır Ekonomik Bölge ilanları ve doğalgaz arama faaliyetleri nedeniyle yaşanan sorunlar, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetiminin, İsrail, Mısır, AB ve ABD ile imzalamış olduğu anlaşmalar ve yapmış olduğu ittifaklar neticesinde Türkiye'yi kendi sahillerine sıkıştırma politikası ilişkilerin aşırı gerilmesine neden olmuştur. Türkiye'nin Libya, Suriye ve Kuzey Irak'taki yürüttüğü askerî harekâtın yanında Doğu Akdeniz'de yaşanan sorunlar dış politika gündeminin bir numaralı konusu olmuştur. Ancak Cumhurbaşkanı'nın açılış konuşmasında bu konuya ilişkin herhangi bir şey ifade etmemiştir. Cumhurbaşkanı'nın konuşmasında yer alan “Türkiye olarak nasıl diğer ülkelerdeki ibadet mekânlarıyla ilgili tasarruflara karışmıyorsa, biz de tarihi ve hukuki haklarımıza sahip çıkma konusunda aynı anlayışı bekliyoruz. Üstelik bu öyle 50-100 yıllık değil, tam 567 yıllık bir hakır.” (tcbb.gov.tr, 10.07.2020) şeklindeki ifadeleri daha

çok Türkiye'nin milli egemenliğine ve tarihsel haklarına -Osmanlı'dan kaynaklanan- atıf yapmaktadır.

Ayasofya teması üzerinden inşa edilen iç ve dış ötekilere karşı Türk sağı aksiyoner bir davranış sergilenmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu aksiyonerlik kendisini Ayasofya'nın yeniden açılmasına yönelik talep ve planlardan oluşmaktadır. Bundan önceki başlıkta belirtildiği üzere, Ayasofya'nın Türk sağını oluşturan fikir akımları için anlamı, Fatih ve fetih temelinde inşa edilmiştir. Bu çerçevede Fatih figürü ve fetihden ilham alan fetihçi bir anlayışla, hatta bir nevi iç irredentizmle (Bora, 1995) düşmanın içerideki alanlarını fethetmeye dayalı biçimde şekillenen milliyetçi bir retorik, Türk sağında dolaşıma girmiştir. Ayasofya temelinde inşa edilen anlam dünyasının somut çıktısı, oranın tekrar ibadethaneye dönüştürülmesidir. Bu durum aslında iki işlevi beraberinde getirmektedir. İlk olarak seküler-Batıcı Kemalist rejime karşı bir başarı hikâyesinin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. İkinci olarak, rövanşist söylem resmî ideoloji karşısında Türk sağının popülaritesini ve hitap ettiği kitleyi arttırmasına vesile olmaktadır (Özekmekçi, 2020: 297). Ayasofya'nın açılma talebi bu minvalde Türk sağı için bir aksiyon hüviyetindedir. Bu talep ve aksiyona çağrı Osman Yüksel'in yazısında olduğu gibi birçok yazıda görülmektedir:

Ayasofya!.. Ey muhteşem mabet!.. Merak etme, Fatih'in torunları yanında bütün putları devirip seni camiye çevirecekler. Gözyaşlarıyla abdest alarak secdelere kapanacaklar... Tehlil ve tekbir sadaları boş kubelerini yeniden dolduracak. İkinci bir fetih olacak. Ozanlar bunun destanını, ezanlar bunun ilanını yapacaklar. Sessiz ve öksüz minarelerinden yükselen tekbir sesleri fezaları inletecek. Şerefelerin yine, Allah'ın ve onun sevgili Peygamberi Hz. Muhammed'in şerefine ıslıl ıslıl yancak... Bütün dünya Fatih dirildi sanacak... Bu olacak Ayasofya, bu olacak!.. İkinci bir fetih, yeni bir basübadelmevt... Bu muhakkak. Bugünler yakın, belki yarın; belki yarından da yakındır.. (Serdengeçti, 1952b: 3).

Seküler devrimlerin sona erdirilmesi putların devrilmesiyle, milliyetçi-mukaddesatçı yapının zaferi ikinci bir fetihle özdeşleştirilmekte, kitlelere dini kavramların eşliğinde ikinci fethin müjdesi "belki yarın, belki yarından da yakın" sözüyle verilmekte, böylece Türk sağının mobilize olması sağlanmaktadır. Rövanş duygusunun

oluşturulması kitlelerin kanalize olması için en iyi yoldur ve esaret-ten kurtarılması ise Ayasofya noktasında hem iç hem de dış politika algısını şekillendirmektedir. Ancak tekrar aksiyon kısmına dönecek olursak, Türk sağınu oluşturan grupların her biri farklı farklı planlarla Ayasofya'yı yeniden açmayı tahayyül etmişlerdir. Mesela Türkiye İşçi Partisi ve CHP'li vekiller hariç sağ partilerden Milletvekilleri Cebeci'de bir araya gelerek milli davalarda ortak hareket etme kararı alırlar ve ilk iş olarak Ayasofya'ya giderek içeriye girip namaz kılarak açmayı planlarlar (Özekmekçi, 2020: 299, 304). Yine Altan Deliorman'ın (2014) aktardığına göre Atsız'a yakın olan Fetih Yıllarını Aydınlatma Derneğine mensup gençler beyaz keçeli külahlar, atlar ve kılıçlarla yapacakları kortejden sonra Ayasofya'ya yönelerek kapıyı kırıp namaz kılacaklar ve bunun sonunda yeniden cami olacaktı. Bu şekilde muhayyel planların dışında, fethin her yıldönümünde Ayasofya'nın açılmasına yönelik talepler ifade edilmektedir. İstanbul'un fethinin 517. Yıldönümünde -517 Peygamber efendimizin doğduğu yıldır- Saraçhane'de bir araya gelen, kendilerine "sağ cephe" adını veren milliyetçi, muhafazakâr ve İslamcı sivil toplum kuruluşları büyük bir miting düzenlemişler, bu mitingde Necip Fazıl bir konuşma yapmış ve Ayasofya'nun zincirlerini kırmayı istediklerini belirtmişti (İşler, 2020: 306). Resmi ideolojinin seküler-laisist politikalarının somut bir çıktısı olan Ayasofya'nın yeniden camiye dönüştürülmesi, Türk sağı için bir fetih olacağı düşünülmektedir. Bundan dolayı, Ayasofya'nın tekrar cami yapılması milli bir zafer, bunu yapan kişi de Fatih gibi büyük bir lider olacaktı (Azak, 2014: 258). Ayasofya'nın açılmasına yönelik istence sahip olan birkaç DP'li milletvekili bulunuyordu. Benzer şekilde daha sonraki süreçte Adalet Partili (AP) vekillerde vardı. Milli Selamet Partisi lideri Necmettin Erbakan ise birçok konuşmasında Ayasofya'yı açacaklarını vaat etmişti. AP lideri Süleyman Demirel, 8 Ağustos 1980 yılında Ayasofya'da bulunan Hünkâr Mahfilini ibadete açtı. Ancak 12 Eylül Askeri Darbesi sonucunda cunta yönetimi Hünkâr Mahfilini ibadete kapattı. Aynı yer 1992 yılında Anavatan Partisi Genel Başkanı ve Başbakan olan Yıldırım Akbulut tarafından ibadete açtırıldı. Yine de Ayasofya için beklemek gerekiyordu. Bu bekleyiş Temmuz 2020'ye kadar devam etti ve en nihayetinde Aya-

sofya tekrar cami oldu. Cumhurbaşkanı Erdoğan bu konuda şu ifadelerde bulunmuştur: “Ayasofya’nın dirilişi bu mabedin kapılarındaki zincirler yanında topyekûn gönüllerdeki ve ayaklardaki prangaların da kırılıp atılmasıdır. Ezanın aslına döndürülmesinden 70 yıl sonra Fatih’in emaneti Ayasofya’nın da cami olarak hizmete girmesi gecikmiş bir yeniden silkiniştir” (tccb.gov.tr, 10.07.2020). Türk sağ literatüründe yer alan “Ayasofya’nın zincirlerini kırma” metaforu Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından da kullanılmış, Ayasofya’nın yeniden camiye dönüştürülmesi bir “diriliş” ve “yeniden silkiniş” olarak telakki edilmiş, “gönüllerdeki ve ayaklardaki prangaların” kırılması ise hem maddi hem manevi açıdan Ayasofya’nın yeniden ibadethaneye dönüştürülmesinin oluşturduğu olumlu etkiden söz edilmiştir. Ancak burada üzerinde durulması gereken konu, Ayasofya’nın ibadethaneye dönüştürüldüğü gün ile ezanın yeniden Arapça okunmaya başladığı gün arasında kurulan benzerliktir. Ezan, DP iktidara geldikten sonra tekrar Arapça okunmaya başlanmış, bu durum Türk sağ ile Adnan Menderes arasında bir bağ kurulmasına neden olmuştu. Aynı zamanda ezanın Türkçe okutulması, İslamcı-muhafazakâr gruplar tarafından seküler devrimler arasında hala en çok eleştirilen devrim olup, tekrar Arapça okunmaya başlanılmasını ise Kemalist rejime karşı elde edilen ilk büyük bir zafer olarak görmektedir. Bu minvalde Ayasofya ve ezanın Arapça okunmaya başlandığı günün aynı gün olmasının vurgulanması önem arz etmektedir. Aslında Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın konuşmasının bütününde de bir rövanş ya da yeniden bir fetih söyleminden ziyade “diriliş” ve “yeniden silkiniş” gibi söylemler kullanılmıştır. Buna karşın yeniden ibadethaneye dönüştürüldükten sonra Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş’ın kılıçla minbere çıkması, bu yeniden fetihçi anlayışın görseli hüviyetindedir. Çünkü Osmanlı döneminde yeni fethedilen bölgelerde fetih hakkı olarak herhangi bir ibadethane camiye çevrilir ve imam kılıçla minbere çıkardı. Yani oranın kılıçla fethedildiği anlamına gelirdi oysa Ayasofya’nın mülkiyeti Türkiye Cumhuriyeti’ne aittir. Dolayısıyla buradaki yeniden fetih mesajı içeriği ve dışarıyı kapsayan niteliğe sahiptir. İçeride Batıcı-seküler yapı, dışarıda da başta Yunanistan olmak üzere sorun yaşanan bütün Batılı ülkelere karşı bir mesajdır bu.

SONUÇ

Ayasofya, İstanbul'un fethinden sonra fethin nişanesi olarak camiye çevrilen, Roma ve Bizans'la birlikte Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde İstanbul'un simgesi olmuş, UNESCO Dünya Kültür Mirası listesinde bulunan tarihi bir yapıdır. Ancak bunun ötesinde, ihtiva ettiği anlamlar ya da bu anlamları inşa eden yaklaşımlar vasıtasıyla sembolleşmiştir. Bu sembolün kimlik tasavvuruna ilişkin nitelikleri ise hangi açıdan inşa edildiğine bağlı olarak değişir. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışı neticesinde elde kalan Anadolu ve küçük bir Rumeli toprağı üzerinde Türk tarihinin ilk ulus-devleti olan Türkiye Cumhuriyeti kuruldu. Cumhuriyeti kuranlar, eldeki insan malzemesiyle bir Türk ulusunu inşa etti. Bağımsızlığın kazanılması, Cumhuriyetin kurulması ve Türk ulusunu inşa eden fikir sistemi Türk milliyetçiliğı olup, çağdaşlarına uygun bir şekilde, yani Batı'da olduğu gibi seküler bir niteliğe sahipti. Özellikle otuzlu yıllardan itibaren, zaman boyutunu Türk Tarih Tezi, mekân boyutunu Anadolu coğrafyasının oluşturduğu etno-seküler bir Türk kimliğı inşa edilmek istenmiş, bu minvalde Osmanlı'nın cihanşümül devlet tasavvurundan vazgeçilerek teritoryal, Batılı tarzda biçimlenmiş bir ulus-devlet ortaya çıkmıştır. Yeni Türk kimliğı için ise öteki olarak Osmanlı-İslam kimliğı konulmuştur. Bu biyografik hikâyeden bahsedilmesinin sebebi Ayasofya'nın bahsedilen dönemde müzeye dönüştürülmüş olmasıdır. Sembol ve mekân kodu bakımından yeni rejim Ayasofya'ya seküler bir nitelik katmak istemiştir. Burada erken Cumhuriyet dönemindeki uygulamaları yermek ya da övmek gibi bir anlam çıkmamalıdır. Neticede Ayasofya'nın tapusu ve tasarruf hakkı, zamanın ruhuna uygun bir şekilde yeni bir devlet kuran ve milli kimlik inşa eden Türk devletine aittir.

Türk sağında Ayasofya konusunun bir "dava" ya da sembol olarak kimlik olgusunun merkezinde yer alması, aslında tarih okuması ve resmi ideolojinin yani Kemalizm'in tarih tasavvuruna yönelik eleştiriden kaynaklanmaktadır. Türk sağına oluşturan fikir akımlarının tarih anlayışının merkezinde Osmanlı tarihi yer almakta, Osmanlı dönemi Türk tarihinin en parlak sayfası olarak te-

lakki edilmektedir. Bu çerçevede Ayasofya'nın anlamı, onun Bizans'a son veren olay olan İstanbul'un fethi ve en kudretli padişah Fatih Sultan Mehmet'i temsil etmesidir. Fethin nişanesi olarak camiye dönüştürülmesi, yani dini bir mekân olarak Ayasofya, fetih ve Fatih temaları üzerinden Osmanlı geçmişini şanlı günlerini yansıtmaktadır. Bu yüzden yapılması gereken ilk şey Ayasofya'nın tekrar camiye dönüştürülmesidir. Bu talepler öncelikle küçük bir milliyetçi-muhafazakâr-İslamcı entelijansiya tarafından İstanbul'un fethi kutlamalarının organize edilmesiyle başladı. Daha sonra aynı ideolojiler etrafında çıkarılan dergilerde bu konu sıklıkla işlendi. Tabi ki Fatih figürü ve fetih temelinde dile getirilen Ayasofya meselesi, kendi ötekisinin inşası için de kullanıldı. Türk sağını oluşturan fikir akımları için Ayasofya üzerinden içerideki ötekiler Komünistlerden Masonlara, Rumlardan Yahudilere, imansızlardan dinsizlere kadar geniş bir yelpazede belirtilse de, asıl öteki olarak tasavvur edilenler Batıcı-seküler yapı ve Türk modernleşmesidir. Bu yüzden Ayasofya açılmalı, Batıcı modernleşmeden ve seküler kesimden ya da bunları siyasal alanda temsil eden CHP'den rövanş alınmalıdır. Böylece Ayasofya'nın yeniden açılması bir aksiyoner hareket olarak yeniden fetih kavramını da ortaya çıkarmıştır. Dışarıdaki öteki ise genelde bütün Hristiyan dünyası olmakla birlikte özelde Yunanistan'dır çünkü Ayasofya konusu Kıbrıs sorunu nedeniyle milliyetçi-mukaddesatçı kesim tarafından rahatlıkla dile getirilebilmiş, talepler bu şekilde meşrulaştırılmıştır.

Ayasofya'nın açılmasına ilişkin Türk sağının yürüttüğü kampanyalar ellili yıllardan günümüze kadar kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Günümüzde ise bu hayal gerçeğe dönüşmüştür. Bunun gerçeğe dönüşmesinde şüphesiz Türk siyasetinin milliyetçi zeminde yürütülmesinin etkisi büyüktür. Zira Ayasofya tartışmalarının fitilini MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli yakmıştı. Ayasofya'nın açılmasıyla ilgili yapılan uluslararası değerlendirmelerde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın dış politikada yaşanan Suriye, Libya ve Doğu Akdeniz'deki gerilimler, ABD ve AB ile devam eden kötü ilişkiler ile Covid-19 salgını sebebiyle bozulan ekonomi nedeniyle milliyetçi duyguları canlandırma vasıtasıyla toplumsal destek kazanma maksadıyla bu hareketi yaptığı iddia edilmişti (Wall Street

Journal, 24.07.2020). Şüphesiz bu faktörlerin belli düzeyde etkisi vardır ancak Ayasofya'nın yeniden ibadethaneye dönüştürülmesinin altında yatan en önemli olgu AK Parti ve MHP liderlerinin ideolojik yaklaşımları ve bunun kimliksel yansımalarıdır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yapmış olduğu uzun konuşma başlı başına bu konu için örnek teşkil etmekte, sağın her tonundan mütefekkir¹ – Necip Fazıl, Osman Yüksel, Arif Nihat Asya ve Nihal Atsız- yer verdiği konuşmasında, Soğuk Savaş dönemindeki sağ siyasetin bütün önerme ve retorikliğini kullanması, Türk sağının sürekliliğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın vücut bulmasına vesile olan sorunun cevabı, erken Cumhuriyet döneminde inşa edilmek istenen Batılı etno-seküler Türk kimliği bağlamında müzeye dönüştürülen Ayasofya, günümüzde resmi-Kemalist ideolojinin yerine Türk sağının geçmesiyle Osmanlı romantizasyonuna dayalı etno-dinsel kimliğin bir tahkimat aracı olmuştur. Ayasofya'nın açılışındaki sembolizasyon da –kılıçla minbere çıkılması, fetih sancağının dikilmesi ve ezanın yeniden Arapça okunmaya başladığı gün açılması gibi- bu olguyu tamamlamıştır. Ancak burada söylenilmesi gereken son konu CHP'nin tavrıdır. CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, Ayasofya ile ilgili tartışmalar kamuoyunda yaşanmaya başlayınca, halkın büyük kısmının tarihi yapının ibadete açılmasını istediğini belirterek Ayasofya'nın açılmasına itiraz etmeyeceklerini dile getirip, AK Partinin bunu bir oy devşirme aracı olarak kullanmaması gerektiğini belirterek eleştirisini de yapmıştır (Cumhuriyet, 04.07.2020). Bu durum Azak'ın (2014: 259) da belirttiği üzere aslında Kemalizm'in de paylaştığı negatif Batı imgesi ve azınlıklara karşı hoşgörüsüzlüğün sonucunda Ayasofya davası konusunda milliyetçi bir damarın bütün toplum kesimlerini etkilediğine ilişkin tezi akıllara getirmektedir. O zaman şu soruların cevaplanması gerekir: CHP'nin bu konudaki tavrını belirleyen neden Batı ve azınlık karşıtlığıyla beslenen milliyetçi damar mı? CHP Kemalist gelenekten mi uzaklaşıyor? Ya da CHP'nin bu tavrı popülist ve pragmatik midir? Bu soruların cevabı mevcut çalışma konusu özelinde veyahut başka örnekler noktasında biçimlenecek bir başka akademik çalışmada irdelenebilir.

---

¹ Tek istisnası Nazım Hikmet'e yer vermesidir.

KAYNAKÇA

- Akşin, S. (2019). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Alp, A. R. (1964). "Ayasofya Camii ibadete açılmalıdır". *Sebilürreşad*. 15 (354): 54-55.
- Azak, U. (2014). "Muhafazakâr Milliyetçiliğin Bitmeyen Davası: 'Mahzun Mabel' Ayasofya". *Toplum ve Bilim*. (131): 236-263.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. 5. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2009). "Ekalliyet Yılanları..." Türk Milliyetçiliği ve Azınlıklar. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik Cilt 4*. Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (1995). "Fatih'in İstanbul'u". *Birikim*. (76). <https://biri-kimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-76-agustos-1995/2274/fatih-in-istanbul-u/2765>.
- Bora, T. (2014). *Türk Sağının Üç Hali Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık*. 8. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2020). "Türk Sağı: Siyasal Düşünce Tarihi Açısından Bir Çerçeve Denemesi". *Türk Sağı, Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*. Ed. İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan. 4. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cumhuriyet (2020). "Kılıçdaroğlu'ndan Ayasofya çıkışı: Erdoğan, CHP itiraz eder mi diye düşünmesin, kararnameyi imzalasın", 04.07.2020, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kilicdaroglundan-ayasofya-cikisi-erdogan-chp-itiraz-eder-mi-diye-dusunmesin-kararnameyi-imzalasın-1749418>. (03.02.2021).
- Deliorman, A. (2014). *Atsız*. 2. Baskı, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Erdoğan, C. (2018). *CHP 1919-2018, İdeoloji-Örgütsel Yapı, Parti İçi Demokrasi ve Oligarşi*. İstanbul: Sokak Kitapları.

- İşler, A. (2020). "Ayasofya'nın Tekrar Camiye Dönüştürülmesi Me-selesi ve Fetih Kutlamaları (1950- 1970)". *Bitlis Eren Üniversi-tesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 9 (2): 301-307.
- Kısakürek, N. F. (1966). "Ayasofya'yı cami yapan ruhtan çizgiler". *Büyük Doğu*. 12(16): 16
- Kızılyürek, N. (2016). *Milliyetçilik Kısılcısında Kıbrıs*. 5. Baskı, İstan-bul: İletişim Yayınları.
- Kocakurt, "Fatih ve Heykeli". *Ötüken*. (39): 2-3.
- Koyuncu, B. (2014). "Benim Milletim..." *AK Parti İktidarı, Din ve Ulu-sal Kimlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Leedy, P. D. ve Ormrod, J. E. (2015). *Practical Research: Planning and Design*. London: Pearson.
- Özekmekçi, M. İ. (2020). "Türk Sağında Ayasofya İmgesi". *Türk Sağı, Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*. Ed. İnci Özkan Kereste-cioğlu ve Güven Gürkan Öztan. 4. Baskı. İstanbul: İletişim Ya-yınları.
- Sabah (2020). "Profesör Kaboğlu'ndan skandal sözler! 'Sultanahmet Camii'ni de müze yapalım'". 11.06.2020. <https://www.sabah.com.tr/gundem/2020/06/10/chpli-kaboglundan-skandal-s-ozler-sultanahmet-camiini-de-muze-yapalım>. (01.02.2020).
- Sebilürreşad (1952). "Ayasofya Camii". 5 (125): 386.
- Serdengeçti (1952a). "Fatih Sultan Mehmet Han'ın Hitabı". (15-16): 3.
- Serdengeçti (1952b). "Türk Milliyetçileri Derneği". (19-20): 25.
- Serter, G. (2020). "1923-1960 Arası Süreçte Türkiye'de Cumhuriyet-Muhafazakârlık Geriliminin Mekânsal Yüzü". *Siyasal: Journal of Political Science*. 29 (1): 113-141.
- Smith, A. D. (1991). *National Identity*. London: Penguin Books.
- Smith, A. D. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell Publis-hing.

- Şahin, E. Y. (2019). “Tanrı Dağı’ndan Hira Dağı’na: Türk Sağının Tarihsel Arkaplanı”. *Turkish Studies*. 14 (6): 3571-3590.
- Tevetoğlu, F. (1951) “500 üncü Yılı Karşılarken: Ayasofya Camîmîz”. *Sebilürreşad*. 5 (105): 69.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Resmi Web Sitesi (2020). “Millete Sesleniş Konuşması”, 10.07.2020, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/120589/millete-seslenis-konusmasi>. (30.01.2021).
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (1931). 030-13-01-02-49-76-6.
- Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete (2020). Karar Sayısı: 2729.
- Wall Street Journal (2020). “Restored as Mosque, Hagia Sophia Opens Up to Islamic Prayers”, 24.07.2020. <https://www.wsj.com/articles/hagia-sophia-a-shifting-symbol-in-turkey-once-again-opens-up-to-islamic-prayers-11595585919>. (03.02.2021).
- Yücel, G. (2020). *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Ana Akım Siyasi Partiler (1889-1930)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Yüksel, O. (1952). “Ayasofya”. *Serdengeçti*. (17): 3.
- Yüksel, O. (1956). “Ayasofya!”. *Serdengeçti*. (22), 5-6.

ETİK: Bu makale, araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

ETHIC: This article has been prepared in accordance with research and publication ethics.

ÇIKAR ÇATIŞMASI VE FİNANSAL KATKI BEYANI: Çalışmamın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.

CONFLICT OF INTEREST AND FINANCIAL CONTRIBUTION DECLARATION: There is no financial contribution or other potential conflict of interest that needs to be known about the impartiality of my work, and no field of relationship.

Bu eser Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Non-commercial 4.0 International License.